

УТОПІЯ І РЕАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ Д. ДОНЦОВА

Серед речників українського державотворення постать Д. Донцова, мабуть, найбільше впливає на свідомість, та ірраціональними мотивами на підсвідомість українських дослідників своєю неординарністю та суперечливістю, що викликає гострі дискусії між противниками та послідовниками філософа. Ці дискусії не вичахнуть й досі. Д. Донцова – ідеолога українського націоналізму – звинувачували у плагіаті, називали «ідеологом фашизму» [Левинський В. Ідеолог фашизму. Л. 1936] та «ідеологом розбрату» [Горелов М. Ідеолог розбрату // Радянська Україна – 1990 – 23, 25, 26, 28 грудня; 1991 – 3, 9, 11, 16, 18 січня]. Доречним є зауваження прихильників філософа щодо необхідності зупинитися і розібратися у спадщині Д. Донцова і неможливості ставати на ту чи іншу точку зору без ознайомлення з працями ідеолога українського державотворення. І взагалі, чи можливо використати його думки, ідеї для того, щоб «...знайти вихід з проклятої ситуації, в котрій опинилася наша країна» [3, 94].

В історії української філософії ніхто інший як Д. Донцов показав невмирущість української державної ідеї та можливість її реалізації. Третій розділ його праці «Історія розвитку української державної ідеї» так і називається: «Чи Українська державна ідея можлива до зреалізування?» [4, 37]. За думкою Д. Донцова, «Ідея української держави» не є новою, її право на існування «угрунтоване як географічним положенням України... так і політичними відносинами сходу й (з кінця 18 століття) усієї Європи» [4, 7-8]. Утопістом називає філософ того, хто в цьому сумнівається і в основу своїх політичних амбіцій кладе припущення, ніби сучасне становище в Європі мусить лишатися незмінним. І взагалі, за думкою Д. Донцова, побудова незалежної Української держави могла стати реальністю ще у 1918 році, коли філософ, спираючись на допомогу гетьмана Павла Скоропадського, сподівався створити провідну верству – національну еліту. Він пише, що для нього «...це не була утопія» [5, 38].

Критикуючи українську інтелігенцію з притупленою національною свідомістю, протиставляючи свою ідеологію чинного націоналізму ліберальним ідеям Драгоманова, які філософ називає «провансальством», Д. Донцов великої уваги приділяв розкриттю тієї утопії, що існувала у його час: «Це був той поетів рай, що лиш в сфері мрій, привиджень, ілюзій і оман... цвіте» [6, 269]. За думкою філософа, саме «до цього «ідеалу» поволі вертаються наші «самостійники»; до ідилії мирного племені ...де «всі люди є собі брати», де панують слабкі, а де сильні обізвані злочинцями» [6, 290].

Спираючись на популярні у Європі початку 20-го століття ірраціональні ідеї волюнтаризму (Шопенгауер, Гартман, Сорель, Ніцше та ін.), філософ, цитуючи Сореля, розмежовує міф та утопію: «Сорель каже, що великим революційним силам, епохам і верствам, які жадібні влади, хочуть захопити її шляхом революції, – властиве уявлення цієї борні в формі міту, легенди... Міт, що захоплював прихильників нової віри, – це сподівання активних верств. Сподівання верств пасивних – є утопія. Міти,

– пише Сорель, – це не опис речей, але вираз волі. Утопія, навпаки, це витвір розумової праці...» [6, 326]. За Д. Донцовим, саме міф дає нації вогонь життя. Саме він дає ту містичну іскру, що перетворюється у полум'я Віри. Філософ пише, що в той час, коли міф кличе людей готуватися до бою, щоб зруйнувати те, що існує, – утопія хоче спрямувати думки у напрямку реформ, які можна досягнути зміною системи. Коли утопія характеризує розумовий момент, коли її доводять доказами, коли, в своїй природі, вона непевна, то легенду характеризує безумовна певність, віра. Донцов робить суворий висновок, що лише «плаксиві» і «сльозливі» утопії, розумові конструкції раю замість легенди знало наше провансальство, раю, що мав прийти не у формі «Dies irae» (лат. – день гніву – Страшний Суд), лише як «Deus ex machina» (лат. – Бог з машини, тобто несподіване чудодійне розв'язання проблеми), без будь-яких волевих зусиль зацікавленої сторони.

Донцов критикує Липинського, Винниченка, Драгоманова, комуністів, демократів та соціалістів, засуджуючи безініціативність, примиренство, байдужість: «Тими утопіями роїться також наша публіцистика; «все мине, що гірко було – наступлять дивні роки», тигр лежатиме коло ягняти (утопія Драгоманова), одна Русь коло другої (утопія «хліборобів»), один «нарід» поруч з другим «народом» (утопія радикалів, демократів, соціалістів). Утопістами є й наші комуністи, в тім самім сенсі. Вони також чекають, що настануть «дивні роки і потече знову медом і молоком свята земля» [6, 327]. Отже, філософ робить висновок, що не перероблення світу шукали вони, лише пристосування до нього.

Д. Донцов протиставляє світ, де панує воля, тому світу, володарем якого виступає інтелект. За Донцовим, інтелект – засада другорядна, підкорена у світі, витвір більш пізнього походження. Філософ стверджує, що саме воля – є перша галузка дерева життя. В цій волі немає жодного декартівського «*Cogito, ergo sum*» (лат. мислю, отже, існую). Воля у тлумаченні філософа – це ірраціональна здібність людської душі, що не уміщується в мову понять.

Хоча Донцов у «Націоналізмі» найбільше наголошує на прагненні до діяльності, до здобування, не можна погодитись, що «експансія – не тільки самоутвердження власної волі до життя, але й заперечення її в інших, – такий закон життя органічного і надорганічного» [6, 359]. Реальністю, на якій Донцов будує націоналізм як світогляд українського народу, виступає принцип волі, якому він надає головного значення. Зміцнення волі має бути першою і головною засадою національної ідеї, яку Донцов ставить на місце кволого «провансальства»: «Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії – означив я як першу підставу націоналізму...» [6, 364]. Саме на волі, на цій ірраціональній силі життя, повинна бути збудована філософія нації. Волю не тільки не треба гальмувати, пише він, але, навпаки, – треба плекати й розвивати, бо з нею живе й вмирає надія. Далі він продовжує свою думку: «Та агресія, експансія, втручання в сферу існування інших, яка є підставою волі влади, себто волі до життя, – має своєю кінцевою передумовою боротьбу» [6, 360].

Отже, другою такою підставою національної ідеї, за Донцовим, повинно бути те прагнення до боротьби та свідомість її кінченості, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ні триумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу.

Третьою підставою чинного націоналізму Д. Донцова виступає Романтика. Він підкреслює, що жодна велика ідея, що сперечається з іншими за панування, не є живою, доки вона не перейнята цим духом романтики: «Романтичні» ідеї (що ставлять «загальне», «ідеал» над особисті інтереси), получені з релігійним почуттям (абсолютною вірою в них), дуже часто з'являються в історії у формі так званих «ілюзій», «легенд», «мітів» [6, 369].

За Донцовим, усі важливі історичні події: повстання буддизму, християнства, ісламу, реформації, революції, соціалізму виникали як безпосередні або подальші наслідки сильних впливів на фантазію мас. На думку філософа, більшість великих подій минулого здійснювалися під впливом фантомів. Фантазія, або «ілюзія» – це був кожний острівець, про який сигналізував вартовий матрос і який при світанку дня виявлявся скелястим рифом, але чи ж за це треба закоханого в химерні країни, п'яного матроса, відкривача Америк, закувати в кайдани та кинути в море?» [6, 370]. Головне, що «в ім'я хворобливих фантазій перетворювався світ, загибали культури, нові поставали натомість... Ілюзії були найважливішим чинником в історії... Ілюзія покликала до життя піраміди..., море крові пролило задля здобуття однієї-однісінької домовини, викликано революції, основано держави» [6, 380].

Форма, яку найчастіше в людській історії набуває ілюзія, – це легенда «останнього бою». Це, за Донцовим, заперечення того, що є, і захоплююча картина катастрофи, що принесе нове та забезпечить перемогу справі. Український філософ пише, що Сорель пропонує цю форму, ці певні конструкції назвати міфом, легендою, до яких він зачисляє первісне християнство, реформацію, революцію, мадзінізм. Тим легендам Сорель надає великого значення, він твердить, що можна говорити без кінця про повстання і не викликати жодного революційного руху, коли нема легенд, які прийняті масою.

«Ілюзіонізм», за Донцовим, виступає синтезом догматизму та романтизму, протиставляючи смислому – ірраціональне, надсмислове, конкретному – невидиме і незнане. Як такий, «ілюзіонізм» входить складовою частиною (разом з «релігійністю») до загальної третьої підстави, отже, і національної, революційної ідеї – романтизму.

Ще одна характерна риса всякої нової ідеї, на думку філософа, – «фанатизм» (нетолерантність). Носії великих ідей, засновуючи нові релігійні або політичні віри, завжди викликали в масах почуття фанатизму: «Віруючий дивиться на свою правду як для всіх обов'язуючу. Він «фанатично» ненавидить усе, що протиставляється прийняттю його, одиноко спасенної віри. «Фанатик» – відразу визнає свою правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів» [6, 373].

До фанатизму великих ідей, «які рухають масами», Д. Донцов додає ще одну прикмету – «аморальність». Хоча філософ не заперечує мораль як таку, не можна погодитись з його думкою, що моральним є все те, що це життя робить «потужнішим», а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу: «Це мораль, що ненавидить «добрих людей», які тому добрі, бо не настільки ще сильні, щоб стати злими»; яка протестує проти «людяності», що забуває віру в себе і бажання власновільно здобути своє місце під сонцем...» [6, 375-376].

Шостою вимогою вольового націоналізму є творче насильство ініціативної меншості для втілення національної ідеї у реальне життя. Саме провідна верства,

яку, за Донцовим, ще називають «класово свідомий пролетаріат», «національно свідомі інтелігенція», «аристократія», «правляча кліка», а не народ формує неясну для неусвідомленої маси ідею, робить її доступною цій масі і, нарешті, мобілізує народ для боротьби за цю ідею.

У передмові до своєї праці «Дух нашої давнини» автор пояснює, що розуміється під ініціативною меншістю, або правлячою кастою: «Під правлячою кастою, під «аристократією» розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству «луччих людей», як їх звала наша старовина, верству, яка поповнялася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чисткою», охороняла б свою духовну і моральну вищість і чистість, свою форму і силу» [7, 7].

Філософ пише, що в старій Україні поділ на касту був чимось самозрозумілим. Він вважає, що «без каст» суспільність не існує: у період Київської Русі це була старокнязівська аристократія, у 16-18ст. – козацьке панство. «Суспільство існує як спільнота поділена на щаблі, від вищого до нижчого, з стисло означеними функціями кожної з своїх частин» [7, 135], – стверджує Донцов. На його думку, «вимріяне демократами суспільство, яке складалося б лише з селянства, або взагалі лише з т. зв. трудящого народу, без окремої провідної верстви, – це плебейська фантазія, в житті неіснуюча, за яку природа жорстоко мститься і над самими фантастами і над нацією, яка зродила, собі на згубу, своїх апостолів черні» [7, 135]. Ф. Ніцше, на якого часто посиляється Д. Донцов, мов би поділяє думку українського філософа: «Ілюзії, звичайно, належать до переліку дуже дорогих задовольнень; але руйнація ілюзій... як правило, ще дорожча» [8, 389]. Занепад у державі, за думкою Донцова, настає тоді, коли високий моральний закон, що втілює правляча каста, поступається місцем егоїзму, пихатості та потуранню своїм хабарницьким інстинктам, через прагнення будь-якою ціною досягти вигоди: «За моральним упадком еліти, слідує, як його тінь, заслужена кара нації» [7, 23]. А звідси – «Не визволимося політично, поки не визволимося духовно» [9, 20]. Шлях дійсного відродження, пише філософ, веде через поворот до традиції епохи, яка «ще не була заражена духом вегетативної культури, яка дихала сама й надихувала свій народ духом героїчної культури, – до традиції старої України» [7, 93].

Три головні чесноти – мужність, шляхетність, мудрість – виступають головними прикметами ідеалу нашої провідної касты. Філософ впевнений, що ці чесноти не могли бути втілені в людях, які сформувалися на основі ліберальних та демократичних ідей «кволого провансальства». На думку Донцова, лише ідеал сильної людини, людини ірраціональної волі, ідеал нової воскреслої раси провідників, твердих, рішучих і характерних, сильних духом, жадібних влади – виведе націю «із стану гелотства». Саме така людина зможе реалізувати нову українську ідею. «Коли я кажу «колективний ідеал» або «національна ідея», не розумію під цим щось метафізичного... Цей ідеал... – це щось, що існує в дійсності, а не тільки в комбінаціях кабінетних учених» [3, 140]. За Д. Донцовим, нація, що віднайшла свій ідеал і перейнялася ним, творить свою легенду. Ці легенди, цей ідеал надають народові певний статус, з ним числяться як з політичним чинником в міжнароднім житті. Філософ пише, що ці ілюзії, міфи, «замки в повітрі» Шевченка, «фантастичні омани», без них

не обходився на своїм шляху жоден народ, що прагнув ліпшого майбутнього. За Донцовим, потрібно не критися з тими «замками в повітрі», а тримати їх образ стало перед нацією, «координуючи її зусилля так, щоб вони зближали її до перенесення цих замків на землю. А коли нація не приготована до прийняття цих «замків», нагадувати їй про них, еднаючи з ними «реальні щоденні справи», накидаючи пасивній масі цей містичний ідеал» [6, 410].

Висновки.

Вже згадуване на початку статті звинувачення Д. Донцова у плагіаті, а саме, у плагіюванні теорії еліт Липинського, вважаю необґрунтованим. Читаючи праці Донцова, можна звернути увагу на вільне цитування автором іншомовних текстів. Теорія еліт, основоположниками якої виступали італійці Г. Моска та В. Паретто, була сформована у кінці 19-го – на початку 20-го століття, раніше за В. Липинського. Цілком можливим можна припустити, що Донцов, добре володіючи іноземними мовами, не зміг не зацікавитися означеними теоріями, і ознайомився з ними без сторонньої допомоги. Ще один факт, що йде на користь Д. Донцова – це його неприявні стосунки з В. Липинським, що ставить під сумнів зазначене звинувачення у плагіюванні. Що стосується звинувачень українського філософа щодо фашистських доктрин, що ніби то мають місце у останнього, то тут не можна погодитись з тими виправданнями, що наводять деякі дослідники, а також сам автор. У «Передмові до третього видання» «Націоналізму» він пише: «Демократи, соціалісти й советофіли нападають на «Націоналізм» за «гітлеризм», тоді як у 1926 році, коли він був видрукований, про Гітлера не було ще чути» [10, 246]. Але ж у своїй праці «Націоналізм» Донцов пише: «Коли б воюючий фашизм або більшевизм не мали в собі того самого духу, яким натхнені були триумфуючий фашизм і більшевизм – ніколи б вони не перемогли» [6, 397]. В іншому прикладі автор ставить Муссоліні поруч з Хмельницьким та Вашингтоном: «Хмельницький, ані Вашингтон, розпочинаючи повстання, не думали спершу про незалежну державу, так само як Муссоліні – про опанування фашизмом вже існуючої держави, але – в них був той дух «combativité» (фр. – боекватність, бойовничість)» [6, 398]. А на стор. 408 Д. Донцов навіть посиляється на «провідника фашизму» Муссоліні: «Інтернаціоналізм, слушно зауважив провідник фашизму, як любов, – до цього належать двоє» [6, 408].

У «Коментаріях», на стор. 453 1-го тому «Геополітичних та ідеологічних праць» зазначено: «Український націоналізм (Д. Донцов), як і всі націоналізми європейських народів, насамперед середньо- і східноєвропейських, що були досить подібні між собою, мав ряд об'єктивних рис, які зближували його (їх) з італійським фашизмом, менше – з німецьким нацизмом...» [10, 453].

Не можна погодитися з усіма аспектами філософії Донцова. Звичайно, її треба розглядати з урахуванням обставин того часу, коли жив і писав свої праці філософ. Такого ж підходу потребує «вживлення» його філософії в наше сьогодення.

Вважаю, що ідеї українського філософа щодо агресії, експансії, «втручання в сферу існування інших» та, як наслідок, – боротьби, – неприпустимі при втіленні в український національний міф, легенду. Використовувати навіть споріднені з фашистськими ідеологічні концепції, засуджувані у всьому світі, вважаю недоречним та аморальним. Якщо навіть припустити, що в національній ідеології буде присутня

експансія, агресія, аморальність, нетолерантність до інших ідей, боротьба, – то логічним наслідком буде відкидання моралі, що стоїть на перешкоді пристрастям, проголошення сили єдиною чесною, прийняття насильства як норми людських відносин та трактування світу як вічної боротьби людських інстинктів.

Така боротьба й агресія вже відомі з історії філософії. Т. Гоббс називав це «війною всіх проти всіх» («bellum omnia contra omnes»). Саме у цьому смислі Т. Гоббс використовує відому фразу («homo homini lupus est») – «людина людині вовк». Але ж, за Гоббсом, – це додержавний стан, а в нашому випадку це буде руйнацією усякої державності.

Але не можна, виявляючи односторонність, однозначно засуджувати або виправдовувати ту чи іншу історичну постать. Людину треба сприймати такою, якою вона є. З іншого боку, неможливо відхрещуватися від свого минулого. Потрібно його вивчати й робити висновки. І це, безперечно, стосується спадщини Д. Донцова, яка потребує більш детального вивчення наступними дослідниками.

Потрібно відкинути «рожеві окуляри» та усвідомити, що майбутнє нашої країни залежить не від когось – лише від нас самих.

Необхідно, з одного боку, твердо стояти на розумному, раціонально руйнуючи нескінченні «порожні» утопії нашого сьогодення. З іншого – мати свій суспільний ірраціональний ідеал, міф, легенду, що буде виступати «мотором», стимулом задля зміни тої бруталності, без якої не існує жодна справжня реальність.

Література

1. Левинський В. Ідеолог фашизму. – Л., 1936.
2. Горєлов М. Ідеолог розбрату // Радянська Україна – 1990 – 23, 25, 26, 28 грудня. 1991 – 3, 9, 11, 16, 18 січня.
3. Донцов Дмитро. Підстави нашої політики // Донцов Дмитро. Твори – Л.: Кальварія, 2001. – Т.1. – Геополітичні та ідеологічні праці. – Л., 2001.
4. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: «Знання», 1991.
5. Донцов Дмитро. Рік 1918, Київ. – К.: Темпора, 2002.
6. Донцов Дмитро. Націоналізм. // Донцов Дмитро. Твори – Л.: Кальварія, 2001. – Т.1. – Геополітичні та ідеологічні праці. – Л., 2001.
7. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
8. Ницше Фридрих. Странник и его тень. – М., 1994.
9. Донцов Дмитро. Росія чи Європа?. – К., 1992.
10. Донцов Дмитро. Твори – Л.: Кальварія, 2001. – Т.1. – Геополітичні та ідеологічні праці. – Л.: 2001.